

SALAZARISME I FRANQUISME: L'ART DE «SABER DURAR»

A l'esquerra, Franco, l'1 d'octubre de 1936, quan fou investit «*Generalísimo*» de tots els exèrcits i cap d'Estat; a la dreta, Oliveira Salazar el 1948.

EL SALAZARISME

Fernando Rosas

Podem considerar que el període cronològic de l'«Estado Novo» cobreix el lapse comprès entre el 9 d'abril del 1933, data de l'entrada en vigor de la nova Constitució, fruit del procés polític iniciat per la dictadura militar sorgida del moviment militar del 28 de maig del 1926, i l'altre cop militar que, el 25 d'abril del 1974, derroca el règim vigent i posa fi al llarg cicle autoritari i antiliberal a Portugal. Per tant, la fase de transició de la dictadura militar a l'«Estado Novo» comprendria del 1926 al 1933, mentre que aquest estaria en vigor del 1933 al 1974: 7 anys de dictadura després de la caiguda de la Primera República i 41 d'«Estado Novo», d'un total de 48 anys de vigència autoritària, antiparlamentària i antidemocràtica.

En termes d'història d'Europa entre les dues guerres mundials, el règim que va emergir del «28 de maig» podria situar-se, com propugna Salazar en el conegut discurs del 30 de juliol del 1930: «amb les raons que el fan aparèixer, amb el color local que li confereix l'especial gravetat dels nostres problemes, certament; amb la modalitat que li havien d'imprimir les circumstàncies de la política portuguesa i la nostra manera de ser i de sentir, la dictadura, encara que indecisa, vacil·lant i irregular en la marxa i en l'acció [...] és un fenomen del mateix ordre dels que en aquest món, en aquesta hora, amb parlaments o sense, s'observen, intentant col·locar el poder en situació de prestigi i de força contra les irrupcions de desordre, i en condicions

de treballar i actuar per la nació». És a dir, integrava el vast moviment de reacció al «demoliberalisme» i a l'«amença roja» (real o fictícia) que recorria innumerables països europeus, sobretot a les perifèries de l'oest i del sud, tot fent una apologia d'una superació autoritària, nacionalista, corporativa de les condicions socials, polítiques, econòmiques i altres que la crisi dels vells sistemes liberals arrossegava. Un diversificat fenomen reaccionari de nova planta que alguns autors designaven com un «feixisme genèric», amb diverses modalitats de concretització nacional d'acord amb les diferents particularitats i circumstàncies històriques de cada país.

Efectivament, el Portugal del començament dels anys trenta, endarrerit, rural, dependent, perifèric i, fins a cert punt, un cas típic dels processos d'articulació que llavors es verificaven entre les crisis econòmiques (i la necessitat de donar-los resposta) i l'adveniment dels nous règims autoritaris.

Per a la majoria de les classes dominants portugueses —en què abundaven forts interessos rurals conservadors, relacionats amb un influent sector de comerç internacional/colonial, als quals s'ajuntava una restringidíssima elit d'una burgesia industrial encara dèbil, la resposta als llargs efectes recessius de la crisi del 1921 i de la política de revaloració de l'escut de l'any 1924-1925, agreujats pel xoc, tot i que moderat, de la depressió del 1929, portava, gairebé sense alternativa, a la qüestió central de la redefinició del paper de l'Estat.

Fortament afectades en la seva capacitat d'acumulació, profundament dividides pel que fa a les estratègies particulars de resposta a la crisi però conformes amb els interessos específics de cada sector; atrapades entre la competència estrangera (en els mercats nacionals i internacionals) i les reivindicacions d'un proletariat la sobreexplotació del qual era considerada com una qüestió de supervivència, les «forces vives» s'uneixen contra el liberalisme republicà entorn d'un propòsit ingenu: l'«ordre», és a dir, l'Estat fort, capaç d'imposar-se a tots els nivells.

Un Estat desembarassat de totes les traves que suposa la «partidocràcia» i de la inestabilitat inherent al parlamentarisme, dotat d'autonomia i d'autoritat suficients per reimplantar l'equilibri pressupostari (tot estabilitzant la moneda, possibilitant el finançament públic dels sectors en crisi, rebaixant els tipus d'interès, viabilitzant la construcció d'infraestructures), per protegir el mercat nacional i colonial de la competència estrangera, per arbitrar les contradiccions entre els diversos sectors de les «forces vives» (i entre aquestes, les classes mitjanes), tot recuperant els equilibris fonamentals per a l'estabilitat del sistema, i per liquidar el moviment reivindicatiu dels treballadors, subjectant-lo a través de solucions repressives i d'emmarcament dures, a les necessitats d'acumulació del conjunt de les classes dominants. L'«Estado Novo», en el seu doble pragmatisme, complirà exactament aquest paper.

És un pragmatisme politicoinstitucional que el porta a combinar en una única dreta les diverses i sovint contradictòries dretes polítiques que a Portugal conspiraven contra el liberalisme republicà agonitzant. Realitzant la síntesi dels èxits i dels fracassos històrics de les dretes portugueses, Salazar aconseguirà, en el decurs d'una aguda lluita intestina que marca el procés de transició de la dictadura militar a l'«Estado Novo», establir la plataforma política i ideològica indispensable perquè les diverses dretes de la dreta forgin un compromís d'unitat indispensable no només per conservar el poder, sinó per a la institució d'un règim autoritari estable i durador. D'aquesta manera, el nou règim compondrà un delicat equilibri, sempre arbitrat i conduït per l'autoritat de Salazar, entre cinc fonts principals: la matriu corporativa, antidemocràtica i antiliberal del catolicisme conservador del Centro Católico¹ salazarista; les contribucions de l'ultramuntanisme monàrquic i tradicionalista de l'Integralismo Lusitano;² les preocupacions de la dreta republicana conservadora i liberal; les ambicions desenvolupamentistes de la «dreta de les realitzacions», dels «enginyers» i dels «tècnics» que associaven la viabilitat del foment industrial o de la «reforma agrària» a l'existència d'un Estat fort, dilucidat i interventor. Però l'«Estado Novo» incorporaria també, sobretot a partir de mitjan anys trenta, i encara que de manera subordinada, aspectes del discurs i de la iconografia típiques del radicalisme feixista dels nacionalsindicalistes de Rolão Preto,³ així com bona part dels seus quadres. El «compromís constitucional» del 1933 serà, en bona mesura, fruit d'aquesta combinació.

A banda de pragmatisme, cal parlar també des del punt de vista econòmic i social. L'«Estado Novo», per reprendre l'expressió de Manuel de Lucena, sorgirà com a «Estat de tota la burgesia», en el sentit que, dotat d'una autonomia considerable i d'una autoritat «*super partes*» sobre el conjunt de les forces vives, procurarà actuar com a intèrpret de l'«interès nacional», és a dir, del seu interès com un tot. Així, i a partir

de la necessitat de respondre als efectes de la Gran Depressió a Portugal els anys 1931-1932, intervinrà d'una manera creixent, harmonitzant els interessos de la població nacional amb els del comerç internacional/colonial tot arbitrant contradiccions entre el món rural i els industrials, intentant protegir d'una liquidació ràpida els interessos intermedis, «cartelitzant» i «disciplinant» intrasectorialment les activitats en crisi, condicionant i regulant produccions, circuits de distribució, preus, etc. En aquest procés d'estructuració dels equilibris economicosocials viabilitzadors del règim i de la seva estabilitat, naixerà l'organització corporativa, genèticament marcada pel seu caràcter d'instrument central d'intervenció econòmica i social de l'Estat.

Aquesta capacitat d'estructurar i arbitrar autoritàriament els equilibris fonamentals entre elits polítiques i interessos dominants, però contradictoris entre si, marca els trets essencials de la naturalesa peculiar de l'«Estado Novo» o, si es vol, del feixisme portuguès: una dictadura de facto, subordinada a la incontestada autoritat arbitral del cap del govern, però en la qual les «llibertats fonamentals» són formalment consagrades constitucionalment; un anhelat corporativisme integral, però en el qual la Cambra Corporativa és un òrgan merament consultiu, subordinat a una Assemblea Nacional amb poders legislatius i teòricament elegida lliurement per sufragi directe dels «ciutadans»; milícies uniformades desfilant amb la salutació romana, o un partit únic, però tots severament tutelats per l'Estat, indústries de ciment o químiques de base a l'ombra de la Campanha do Trigo⁴ o del culte oficial a les virtuts de la ruralitat; el modernisme estètic posat al servei d'un nacionalisme passadista, catòlic, conservador i ruralitzant.

En aquest art d'equilibrar a reequilibrar consistirà el secret del «saber durar» salazarista. Això donaria expressió a un règim en què l'equilibri i la durabilitat esdevindrien fins polítics en si mateixos, fins al punt que, segurament fins als anys seixanta, es podria discutir, per

exemple, si l'«Estado Novo» va tenir una política econòmica coherent o si, ben al contrari, va dirigir pressions contradictòries a favor de diferents models de conservació o de progrés sempre subordinats al principi suprem de l'estabilitat i de la duració. En aquest sentit, serà lícit afirmar que els anys cinquanta i seixanta del salazarisme assisteixen, en l'àmbit de l'economia —ja que en el de la política no se'n podrà parlar— no tant a genuïnes temptatives modernitzadores d'adaptació del règim a noves realitats economicosocials del país i d'Europa, sinó sobretot a esforços per fer durar, encara que sigui a costa d'admetre el risc d'alguna modernització. D'aquí resultaria un desenvolupament econòmic i social sempre condicionat i entrebancat per la primacia de la política, és a dir, de la supervivència del règim.

Al final, l'evolució de la gestió dels equilibris polítics i econòmics estructuradors de l'estabilitat del règim, l'evolució dels seus èxits i de les seves crisis en el context de les diferents conjuntures històriques és el que ens ajuda a comprendre la mateixa evolució del règim.

Aquesta garantirà l'adveniment de la dècada d'estabilitat que el règim viurà fins al 1941-1942, quan comencen a fer-se sentir els efectes econòmicament, socialment i políticament subversors de la crisi de la Segona Guerra Mundial, la primera crisi seriosa en la història de l'«Estado Novo». Salazar haurà de superar-la portant a terme durant la postguerra una reestructuració en l'equilibri relatiu de les forces que feien costat al règim que viabilitzés l'expansió dels interessos industrialitzants sense anihilar per això la capacitat de resistència del conservadurisme ruralista. Tot plegat permetrà restablir l'estabilitat, una moderada embranzida industrial (dificultada per l'absència de qualsevol reforma agrària) i una nova dècada de pax salazarista.

La crisi iniciada el 1958 amb el «terratrèmol» delgadista en les eleccions presidencials —i que durarà fins al 1962— marca, encara, una important diferència qualitativa en la història de l'«Estado Novo»: la impossibilitat d'un desenvolupament accelerat i estable sense el

sacrifici del mateix règim (és a dir, de l'aparat corporatiu, de l'Estat policíac, de la política de guerra...). Ja no es tractava de restablir els equilibris alterats per la nova situació nacional i internacional: les forces emergents de la dècada dels anys cinquanta, dins i fora del règim, empenyen el desequilibri, per a la seva plena afirmació i desenvolupament, al seu favor, la qual cosa pesava per una liberalització política i econòmica que negués la perpetuació del salazarisme. Aquest aconseguirà fer-los front, però no integrar-les, com havia succeït anteriorment. Així, en els anys seixanta, fins a la mort política de Salazar, l'any 1968, serien els de la lenta crisi agònica del règim, una llarga espera pel canvi que Marcelo Caetano assajaria en va. ◀

NOTES

1. Centro Católico: partit polític relacionat amb l'Església catòlica, definitivament organitzat com a tal a partir del 1919, del qual Oliveira Salazar seria un destacat doctrinista i dirigent. Es va autodissoldre l'any 1933, després de l'adveniment de l'«Estado Novo».

2. Integralismo Lusitano: moviment monàrquic conservador, ultramuntà, fundat l'any 1933 per joves intel·lectuals monàrquics a l'exili, amb importants punts doctrinaris de contacte amb l'Action Française o el Carlisme espanyol. Era un corrent amb una forta influència en les dretes portugueses dels anys vint i trenta.

3. Movimento Nacional Sindicalista: l'expressió organitzada en què l'any 1932 s'estabilitza el radicalisme feixista portuguès, fins llavors difós i inorgànic. El seu líder històric seria Rolão Preto, exiliat per Salazar quan el moviment va ser prohibit l'any 1934.

4. Referència a la poderosa vaga d'agitació social i política antisalazarista provocada per la candidatura del general Humberto Delgado —presentada per l'oposició moderada— a les eleccions a la presidència de 1958.

BIBLIOGRAFIA FONAMENTAL

BRAGA DA CRUZ, M., *As Origens da democracia cristã e o salazarismo*, 1980.

BRAGA DA CRUZ, M., *O Partido e o Estado no Salazarismo*, 1988.

LUCENA, M., *O Salazarismo*, s.d.
REIS, A. [coord.], *Portugal Contemporâneo*, vols. IV i V, 1990.

ROSAS, F. [coord.], *Portugal e o Estado Novo (1930-1960)*, vol. XII.

Nova História de Portugal [coord. Joel Serrão i A. de Oliveira Marques], 1992;

Idem, *O Estado Novo (1926-1974)*, vol. VII, *História de Portugal* [dir. José Mattoso], 1993.

COSTA PINTO, A., *O Salazarismo e o fascismo europeu*, 1992;

COSTA PINTO, A., *Os Camisas Azuis. Ideologias, elites e movimentos fascistas em Portugal (1914-1945)*, 1994;

OLIVEIRA SALAZAR, *Discursos e Notas Políticas*, 6 vols, 1939 a 1967.

FERNANDO ROSAS

Universidade Nova-Lisboa (Portugal).

EL FRANQUISME

Juan Carlos Jiménez

La caracterització del règim de Franco com un mer autoritarisme personalista és, sens dubte, una aproximació vàlida en principi, però reduccionista en termes globals, ja que aquest règim va ser això, però també va ser quelcom més, la qual cosa explica en gran part la seva llarguíssima pervivència: gairebé quatre dècades. En síntesi, la seva aprehensió ha d'anar unida a dos elements de referència fonamentals: l'un, endogen, la Guerra Civil; l'altre, exogen, és concret, aquesta reacció conflictiva a la crisi del demoliberalisme en el període entre les dues guerres mundials que caracteritza un feixisme genèric, comprès com un nou «vent de la història» capaç d'oferir una nova fórmula d'orga-

nització social, econòmica i política radicalment oposada a l'amença comunista sempre present des del 1917.

La victòria a la Guerra Civil no és només el principal vehicle de legitimització i d'imposició social del franquisme al llarg de tota la seva existència, sinó que és un factor essencial que informa la seva naturalesa, encara que sigui en sentit negatiu. Altrament dit, el franquisme s'erigeix com l'edificació d'una «Nova Espanya» victoriosa en oposició a la «Vella Espanya» vençuda a la qual es pretenia anihilar —tret que fonamenta la forta política repressiva seguida sobretot en els primers anys—, representada per la Segona República. Enfront d'una Espanya plural políticament i

administrativament, una Espanya unitària, antiparlamentària i antipartidista; enfront d'una Espanya laica i de lliure expressió del pensament, una Espanya «catòlica i eterna» sotmesa a una dura disciplina no només política, sinó també social i cultural.

Quant al feixisme, és un aspecte crucial per a la comprensió del franquisme, ja que va ser el marc de referència en el qual va brotar i en el qual va pretendre construir; en aquells primers moments de la seva existència, la seva autoidentificació com a règim polític. Però no ho va poder fer completament per dues raons bàsiques. La primera és la forta contraposició d'interessos existents en l'interior del mateix bàndol vencedor de la

Manifestació multitudinària de suport a Oliveira Salazar. El dictador s'adreça a la multitud agraint la seva presència.

guerra. Una amalgama heterogènia de forces —feixistes, tradicionalistes, catòliques...— que lliutaven per dirigir la institucionalització definitiva de la dictadura sense que cap d'elles no tingués autèntica força per imposar-se absolutament sobre les altres. Això explica que la dictadura sempre renunciés a una institucionalització en fórmules jurídiques o constitucionals i que s'accontentés amb un seguit de Lleis Fonamentals que mantenien aquesta ambigüitat, utilitzada per Franco per imposar un equilibri eficaç sobre totes les anomenades famílies polítiques a través de la seva pròpia funció arbitral. Però també permet comprendre com al llarg de la dictadura es van succeir fases en què alguna família va aconseguir imposar un cert predomini, ja que en el règim franquista sempre va haver-hi un soterrat debat polític en un doble sentit: la renúncia a l'ocupació de la totalitat de la societat i la tolerància de, segons l'expressió del mateix Franco, un «legítim contrast de parers», sempre que no atacés la permanència del dictador en el poder. Malgrat tot, era també un aspecte que responia a les necessitats del regim en la seva relació amb l'exterior i a la funció de la política exterior com a element de subjecció i de perdurabilitat de la pròpia dictadura.

Per això, la segona raó que explica la marginació del feixisme és la derrota militar de l'Eix a la Segona

Guerra Mundial. La flexibilitat del franquisme té com a fonament bàsic la supeditació de qualsevol acció a la mateixa supervivència de la dictadura. En aquest sentit, un cop acabats els règims estandard d'aquest hipotètic nou ordre, el franquisme va reprendre un camí més ajustat a aquest conjunt negatiu d'idees fonamentals que compartia amb totes les ideologies de dreta en els anys trenta i quaranta. D'aquí la seva adaptabilitat a les circumstàncies internacionals, realitzada sempre mitjançant uns canvis de baixa significació, que mai no van alterar en essència la naturalesa dictatorial del règim.

Pel fet de ser una reacció de les classes dominants davant del perill revolucionari, el franquisme no va mantenir mai una posició immòbil de bloqueig taxatiu del canvi. Al contrari, va tenir una dimensió dinàmica unida des de bon començament a un cert ideal modernitzador, associat en els primers anys a una industrialització a l'empara de l'Alemanya nazi i, ja al final dels anys cinquanta, d'inserció dins del capitalisme desenvolupat. La introducció del canvi econòmic només va tenir un límit clar: que no posés en perill ni el poder personal del general Franco ni els elements principis ideològics que compartien les diverses forces que componien l'amalgama victoriosa en la Guerra Civil. Per això era possible acceptar qualsevol dels dos models, encara

que tots dos comportessin perills subjacents per a la continuïtat de la dictadura. Sobretot el desenvolupamentisme imposat els anys seixanta, llavor del canvi d'una societat que si bé de manera general va acceptar la permanència de la dictadura fins que el seu màxim representant va deixar d'existir, ja optava clarament per un procés de transició a la democràcia sense possibles alternatives continuïstes.

Sens dubte, la introducció d'aquesta política desenvolupamentista va ser l'expressió més acabada del «saber durar» pròpia del franquisme. Des d'aquells moments, el recurs de legitimació interna del règim ja no es basaria en criteris exclusivament negatius com havia passat fins llavors, fonamentalment a través de la instrumentalització realitzada de l'anomenada «qüestió espanyola» —és a dir, el procés de marginalització internacional que el règim va patir des del 1945 fins al 1953— i del record de la Guerra Civil oposada a la «pau» franquista. El nou vehicle de legitimació passa a ser els assoliments materials de la dictadura, el progrés econòmic aconseguit i l'indubtable salt cap al benestar —tot i que amb contradiccions i desigualtats evidents— que Espanya experimenta els anys seixanta.

Tanmateix, si bé aquesta consolidació de la dictadura va revertir en una progressiva burocratització d'aquesta i en un «endolciment» de

les mesures repressives i de control social, no va impedir que l'activitat de l'oposició creixés en intensitat. Però ja era una oposició molt diferent a la que havia existit en els anys anteriors i que, en gran part, remetia als vençuts de la Guerra Civil. A aquella oposició, que mai no va deixar d'existir encara que les seves possibilitats d'èxit fossin molt remotes, es va afegir llavors aquesta oposició fruit de la transformació social que el país experimentava i que tenia com a expressió més característica la desafecció de sectors que fins aquell moment havien estat essencials en la dinàmica interna del franquisme.

Davant d'aquesta situació, el franquisme, i tot allò que representava a nivell polític i social, però fonamentalment en ideologia, va mancar de respostes eficaces més enllà del significatiu enduriment que va experimentar en els seus darrers anys de vigència. La raó de fons és que ja no era possible articular cap resposta conciliadora enfront de les demandes de canvi de la societat espanyola. Una societat que, en gran part parализada per l'incessant record de les atrocitats de la Guerra Civil i el ferm desig de no tornar a repetir-les, preferia esperar que tot el règim es desgastés pacíficament després de la desaparició del seu conductor; el general Franco. ◀

BIBLIOGRAFIA BÀSICA

La quantitat de bibliografia sobre el franquisme és tan aclaparadora, que només esmentarem tres obres que contenen referències abundants:

PRESTON, P., *Franco, Caudillo de España*, Grijalbo, Barcelona, 1994.

PAYNE, S., *El régimen de Franco*, Alianza, Madrid, 1987.

TUSELL, J., *La dictadura de Franco*, Alianza, Madrid, 1989; així com algunes de les obres generals publicades més recentment:

REIG TAPIA, A., *Franco "Caudillo": mito y realidad*, Tecnos, Madrid, 1996;

PAYNE, S., *Franco: el perfil de la historia*, Planeta-Agostini, Barcelona, 1995;

BENASSAR, B., *Franco*, Perrin, París, 1995.

(Traducció: Lourdes Bigorra)

JUAN CARLOS JIMÉNEZ

UNED-Madrid.

Institut de Ciències Polítiques i Socials

Mallorca, 244 pral.

08008 BARCELONA (Spain)

Tel. (93) 487 10 76 • Fax (93) 487 11 49

Llibres col·lecció *Barcelona*

1. MARAVALL, José M. et al: *Socialist Parties in Europe*. Barcelona, ICPS, 1991.
2. FLEINER-GERSTER, Thomas et al: *Le Fédéralisme en Europe*. Barcelona, ICPS, 1991.
3. CACIAGLI, Mario et al: *Christian Democracy in Europe*. Barcelona, ICPS, 1992.
4. COLOMÉ, Gabriel (ed.): *Socialist Parties in Europe II: of class, populars, catch-all?* Barcelona. ICPS, 1992.
5. LÓPEZ NIETO, Lourdes (ed.): *Local elections in Europe*. Barcelona, ICPS, 1994.
6. DE WINTER, Lieven (ed.): *Non-state wide parties in Europe*. Barcelona, ICPS, 1994.
7. FONT, Joan; VIRÓS Rosa (eds.): *Electoral abstention in Europe*. Barcelona, ICPS, 1995.

Exemplars a la venda a:

Llibreria de la Diputació de Barcelona

Londres, 57 - 08036 Barcelona

Telèfon: (93) 402 25 00 - Fax: (93) 402 25 15

LA INSERCIÓ INTERNACIONAL DE LES DICTADURES IBÈRIQUES

Juan Carlos Jiménez i Manuel Loff

La dimensió internacional de les dictadures ibèriques té una relació molt estreta amb la seva naturalesa politicoideològica i amb l'evolució interna seguida. A més, aquesta interrelació remet a una situació d'influència mútua entre els factors i les forces presents en la societat internacional —econòmiques, socials, polítiques, tècniques o ideològiques— que avancen sense traves frontereres i que, en uns moments més que en uns altres, modelaran no solament l'acció exterior de tots dos Estats, sinó també la seva pròpia definició com a règims polítics. D'altra banda, no podem excloure un seguit d'elements previs que expliquen tant la relació peninsular i els condicionants que se'n deriven en les respostes ofertes per tots dos països a les variacions de la societat internacional, com, en segon terme, la posició que ocupen dins d'aquesta societat amb la consegüent debilitat que manifesten per aconseguir dins d'aquesta una plaça satisfactòria. La relació intrapeninsular ha estat tradicionalment complexa i difícil, fins a desembocar, en els temps de la Segona República espanyola, en un antagonisme manifest.¹ Precisament, aquesta dificultat de fons és allò que explica l'actitud salazarista de suport incondicional a l'exèrcit revoltat al juliol del 1936, ja que aquesta acció ofensiva podria permetre-li trencar un règim considerat hostil tant pel seu

vessant iberitzant com, sobretot, per la seva naturalesa potencialment revolucionària.² Des d'aquest moment, s'obre una nova etapa en la relació peninsular que tindrà un gir definitiu a partir del desembre del 1942, quan ambdós països estableixen una entesa —la formulació de la idea del Bloc Ibèric— de pau i respecte mutu, que permet afrontar accions internacionals coordinades.³

El segon aspecte que assenyalàvem feia referència a la posició perifèrica d'ambdós països respecte dels corrents centrals, tant de la societat internacional global com en l'àmbit europeu, més reduït. Espanya i Portugal només es poden classificar com a potències mitjanes —en el cas portuguès aquesta classificació només és possible gràcies a les seves possessions ultramarines— automarginades dels centres de poder econòmic i polític internacionals, dels quals reben impulsos de reacció, més que ser capaços de provocar accions per ells mateixos: en definitiva, sent més objecte que subjecte de les relacions internacionals, adoptant posicions defensives i només de resposta davant les situacions de canvi internacional. En aquest sentit, no pot estranyar que ambdós règims portessin a terme estratègies clarament d'adaptació a les diverses conjuntures internacionals, unes de contingut més ideològic i polític, d'altres de caràcter més pragmàtic. Malgrat

tot, sempre hi ha un problema de fons que és a la base de tota possible estratègia política: l'imperatiu irrenunciable que ambdós dictadors van mostrar sempre de subordinar-ho tot a la seva pròpia continuació en el poder, és a dir, fer de la salvaguarda de la dictadura l'autèntic objectiu i l'última fita de tota la seva acció de govern.

LA POSSIBILITAT D'UNA PARTICIPACIÓ INTERNACIONAL ACTIVA

La inclusió de les dictadures ibèriques dins de la catalogació de «feixistes» ha estat sempre tema d'un debat profund. Hi ha més consens a l'hora de considerar com a tal l'espanyola —si més no fins al viratge del 1942— que la portuguesa. Però, en el cas espanyol, aquesta etapa ha estat vista com una mena de parèntesi abrupte dins de la llarga història del franquisme, sense prou significació per titllar-lo de veritablement feixista, per la qual cosa seria més encertat qualificar-lo d'autoritarisme. En el cas portuguès, la manca d'anàlisi ideològica comparativa ha obviat un enfocament històric que permetés la contextualització del salazarisme dins del marc, com a mínim europeu, de l'anomenada «època del feixisme»,⁴ tot remarcant, ben al contrari, la seva separació del nacionalsocialisme alemany i fins i tot del feixisme italià.

El general Franco a l'aeroport de Lisboa el 1949, després de fer una visita a Portugal.

Tanmateix, fins al 1942 tant el franquisme com el salazarisme van optar per un europeisme menys atlàntic i més continental, més proper a les concepcions italoalemanyes, és a dir, d'inserció dins d'aquesta atmosfera feixista que cobria la vella Europa.

L'adveniment del feixisme a Itàlia i, sobretot, l'arribada al poder de Hitler a Alemanya suposen no només un qüestionament violent del sistema internacional, sinó també l'aportació d'un nou model d'organització política i econòmica extensible a tot el continent, sota un ideal jeràrquic encapçalat per una potència rectora —Alemanya— capaç d'establir una hegemonia continental que acabés amb aquell ordre demoliberal, al seu parer caduc, i amb aquell ordre internacional bàsicament injust que havia sorgit de la Pau de París.

Des de la seva posició perifèrica, les dues dictadures ibèriques van veure en aquesta successió de victòries militars alemanyes la prova evident del sorgiment d'una nova època històrica, d'una nova edat a la qual calia sumar-se per no quedar marginats. Però no era una mera adhesió instrumental o utilitària, sinó fonamentalment de contingut polític i ideològic. Ambdues dictadures van plantejar la seva autodefinició com a règims polítics dins d'aquest

«món feixista» emergent,⁵ per la qual cosa no ens ha de sorprendre que fos en aquests anys quan a ambdós països el mimetisme intern respecte d'aquestes fórmules fos més acusat, i quan en ambdós es va procedir a una avaluació en profunditat de la necessitat d'incorporació a aquest nou ordre de possible concreció.

Això no obstant, en aquest punt el franquisme va anar més lluny que el salazarisme,⁶ ja que va assumir conscientment i deliberadament una línia d'inserció dins de l'esfera de l'Eix amb la finalitat de participar en aquests nous aïres de la història que el van portar a una prebel·ligerància que no es va consumir a causa de la interrelació de quatre factors fonamentals: la penúria econòmica que Espanya patia i la impossibilitat manifestada per Alemanya de satisfer les seves necessitats bàsiques; la preferència alemanya per mantenir la col·laboració amb la França de Vichy i, per tant, la seva negativa a acceptar les peticions espanyoles de compensacions territorials al nord d'Àfrica; la lluita interna desencadenada per dirigir la institucionalització definitiva de la dictadura, que va tenir Serrano Suñer com a principal protagonista; finalment, la voluntat de no realitzar actes irreversibles que poguessin posar en perill el poder personal del general Franco.

La indubtable empatia ideològica que tant el salazarisme com el franquisme van demostrar envers règims com el mussolinià i el hitlerià —com a formes més o menys pures d'aquest «aire feixista» considerat com una concreta i determinada resposta a la crisi del demoliberalisme en el període d'entreguerres—, la seva participació en aquest no consumat nou ordre tenia també, en un cas, l'espanyol, una inexcusable dimensió instrumental i en l'altre, el portuguès, topava amb un obstacle important. Per al franquisme podia suposar fer realitat el mite d'una nova Espanya redimida de la seva anterior prostració a través d'una expansió imperialista a l'Àfrica, a costa, a més, d'una de les nacions més escarnides en la mitologia de culpabilització de la decadència espanyola desenvolupada pel règim: França. En canvi, el salazarisme sempre va mantenir més prudència perquè la seva situació era precisament la contrària: assegurar un imperi colonial, la qual cosa feia imprescindible no entrar en total contradicció amb la potència marítima que més podia posar en perill aquest objectiu: el Regne Unit. D'aquí que el salazarisme fos un incansable patrocinador de la teoria d'una pau sense vencedors ni vençuts, que garantís l'hegemonia continental d'Alemanya —victòria

ideològica i política— i preservés el predomini britànic al mar —victòria instrumental i utilitarista.

Per a les dictadures ibèriques, la derrota militar de l'Eix va suposar la frustració de tots els plans de reordenació mundial o euroafricans concebuts dins d'aquest ordre feixista, amb els quals es buscava trobar una oportunitat de revaloració internacional, una recuperació de la secular impotència que tots dos països patien i, en el cas espanyol, una modernització econòmica industrialitzadora.⁷ Però també va suposar una evident frustració ideològicament. La victòria aliada no només tirava a terra aquest discurs d'irreversible condemna del demoliberalisme com a forma d'organització social, sinó que també el comunisme soviètic va sortir-ne triomfador com a estandard de dissolució de l'ordre social tradicional i coadjuvant del gran canvi històric de postguerra: el final de la supremacia europea en el món afroasiàtic, ràpidament transformada en la nova obsessió del salazarisme.

LA REACOMODACIÓ DE LA POSTGUERRA MUNDIAL

La dissolució de la possibilitat del nou ordre feixista va obligar les dictadures ibèriques a realitzar una reacomodació internacional —i interna, amb una pseudodemocratització únicament formal l'any 1945— de baixa intensitat, que va comportar un reflux ideològic i polític sempre conflictiu envers aquesta nova societat internacional configurada sota principis antitètics als vigents a la Península Ibèrica. Aquesta reorientació, basada en la hipervaloració dels aspectes pretesament originals i genuïns d'ambdues experiències, va concloure amb una asimetria bàsica: mentre el salazarisme només va patir els efectes negatius derivats de la seva pròpia naturalesa política i dels prejudicis ideològics respecte de les línies que anaven configurant el nou ordre de postguerra, el franquisme va patir, a més d'aquests, un progressiu setge internacional que el va aïllar de tots els projectes de reorganització europea i mundial. D'aquesta manera, la marginació relativa de la Península es va accen-

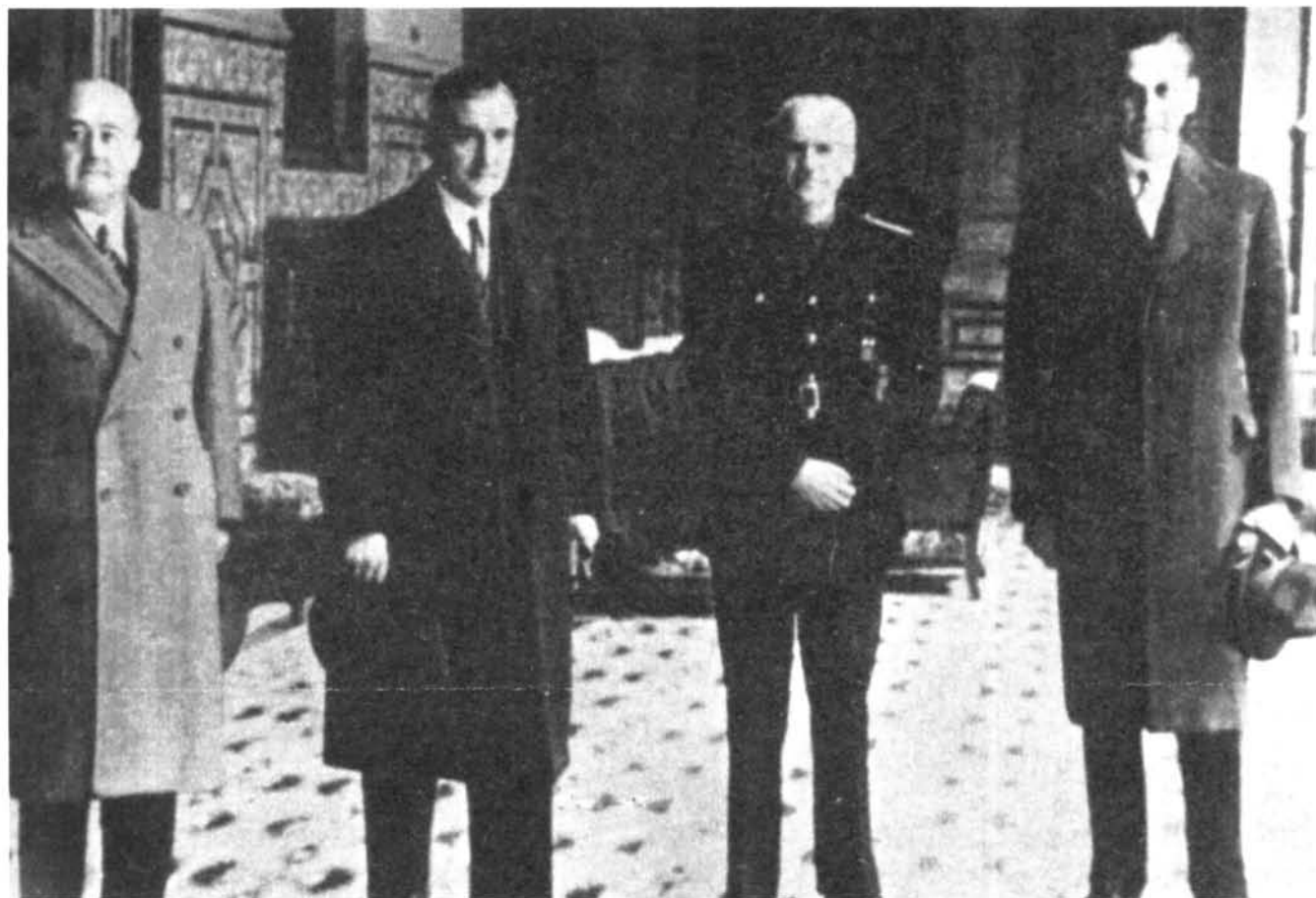
tuar i una part d'aquesta, la més petita, va haver d'adoptar la posició rectora a la recerca d'una normalització internacional del franquisme que permetés el desenvolupament estable de les dues dictadures, tot i que amb un límit: que aquesta animadversió internacional al franquisme no s'encomanés al seu propi règim.

L'assentament del veritable ordre de postguerra a partir de 1947-1948 —la Guerra Freda— va constituir el marc d'una lenta rehabilitació internacional del franquisme, tot i que mai completa perquè sempre va haver-hi acusades reticències que van impedir una total acceptació del règim per la societat internacional. Apartada Espanya del nou sistema econòmic internacional, vetada per participar en les organitzacions defensives occidentals i allunyada de tot el procés d'integració que es desenvolupava a Europa, la participació peninsular en la societat internacional es va reduir a un Portugal que si bé s'havia integrat a l'Organització del Tractat de l'Atlàntic Nord (OTAN) i a l'Organització Europea de Cooperació Econòmica (OECE), veia amb una cautela enorme les línies de definició d'aquesta nova societat, per la qual cosa les seves possibilitats de maximitzar la seva situació privilegiada van quedar atenuades per prevencions i prejudicis merament ideològics. En tot cas, era una asimetria que explica aquesta constant que va adoptar el règim portuguès fins a mitjan anys cinquanta de lluitar per la reafirmació internacional del franquisme i que va acabar amb l'entrada simultània d'ambdós països a l'Organització de les Nacions Unides (ONU), la mateixa organització que nou anys abans havia condemnat Espanya i l'havia exclòs del concert internacional.⁸

Però les relacions entre els dos països contenien elements d'influència més enllà de les mateixes accions governamentals. Per exemple, tot i que aquell antiespanyolisme estructural del nacionalisme portuguès s'havia temperat considerablement, continuava en actiu i imposava frens a aquest assaig d'aproximació. A més, les mateixes necessitats econòmiques i socials d'ambdós països van fer necessari un arraco-

nament progressiu dels ideals autàrquics o semiautàrquics que s'havien dissenyat com a models de desenvolupament a fi d'adoptar una liberalització i una obertura econòmica progressives que tenien com a objectiu la inserció d'ambdós països dins del tronc comú del capitalisme desenvolupat. La recepció d'inversions estrangeres, la sortida massiva d'emigrants ibèrics cap a l'exterior, l'afluència del turisme ultrapirinenc, la participació, encara que a escala reduïda, en els avenços tecnològics, científics i culturals, l'afirmació de corrents d'oposició amb més protagonisme; en definitiva, els canvis socials i econòmics que s'estaven desenvolupant, van fer canviar considerablement les formes d'inserció internacional dels dos règims ibèrics. Una inserció que des del final dels anys cinquanta presenta com a element fonamental la inversió del protagonisme internacional de les dues nacions peninsulars: mentre Portugal anava perdent pes i concentrava els seus objectius exteriors, malgrat formar part directa del sistema defensiu occidental i del sistema econòmic europeu pel fet d'haver-se enganxat a una de les organitzacions creades —l'EFTA (European Free Trade Association)—, l'Espanya franquista recuperava un paper que li va permetre assentar la seva presència a la societat internacional i, alhora, esdevenia l'interlocutor bàsic de la península en les seves relacions amb l'exterior.⁹

Les raons essencials d'aquest canvi qualitatiu són dos: primer, la importància per a l'exterior d'una economia en ràpid creixement com l'espanyola, molt més atractiva per a la inversió exterior que la portuguesa, encara en un estadi de semi-desenvolupament malgrat les interessants taxes de creixement experimentades; segon, l'entestament lusità a mantenir una llarga guerra colonial que va empantanegar el país durant tretze anys. Solament si Portugal s'hagués decidit per una política de desenvolupament intensiu i obert a l'exterior de les colònies, més enllà d'alguns sectors estratègics com el petroli i els diamants, la situació hauria pogut ser diferent. Però era una solució

Encontre de 1942 a Sevilla entre Nicolás Franco, Oliveira Salazar, Serrano Suñer i l'embaixador portuguès Theotónio Pereira.

impossible ja que el salazarisme sempre va ser contrari a convertir la guerra «nacional» colonial en una guerra internacional de fet, excepte en el vessant ideològic (l'únic àmbit en què el salazarisme sí que va optar per una internacionalització de la guerra colonial).

LA INVERSIÓ DE SITUACIONS INTERNACIONALS: LA QÜESTIÓ COLONIAL

Si prenem en consideració els dos grans conflictes que caracteritzen la societat internacional del moment en el seu conjunt, el conflicte est/oest i el nord/sud, la posició i la resposta dels països peninsulars va ser molt diferent davant de l'un i de l'altre. La raó és fàcil d'entendre. Mentre que del primer van saber veure encertadament elements de reafirmació de la seva posició en el sistema, ja que participaven d'un dels seus plantejaments de fons —la posició rígidament anticomunista—, el segon anava en contra d'una part important dels seus propis discursos

politicoideològics: la idea de missió històrica, de tasca de civilització. En el cas del salazarisme, aquest paradigma imperial va estar íntimament associat a l'elaboració d'una nova estratègia d'imposició social i d'autodefinició politicoideològica, una cosa que tampoc no va estar del tot absent del discurs i de la publicística franquista fins al final dels anys cinquanta,¹⁰ encara que la seva intensitat fos comparativament insignificant donat el pragmatisme de la política exterior de Franco i els limitats interessos colonials espanyols. En tot cas, aquesta dimensió imperial, juntament amb la retòrica de la comunitat lusitanobrasileira i de la hispanitat, van servir com a camp de demostració de formes d'integració internacional dels dos Estats ibèrics, aparentment alternatives al marc de dependència i de relatiu aïllament, en el cas espanyol, característics del període.¹¹

La plasmació d'aquest paradigma imperial va venir a través de la formulació de les tesis de l'integracionisme assimilacionista i de la pro-

vincialització. A més, el primer era un concepte absolutament comú al que havia plantejat el franquisme en el seu discurs sobre l'organització de l'Estat, és a dir, l'unitarisme rígid, associat també al mite lusitanotropicalista desenvolupat al Brasil per Gilberto Freyre. En essència, mantenia que històricament Portugal havia construït un model propi de convivència interracial caracteritzat per la «tolerància», el «mestissatge» i l'«espiritualitat» i l'«universalisme» de la cultura catòlica i llatina.¹² El segon, la provincialització, era el corollari lògic de tota aquesta argumentació i mantenia que les colònies eren part constitutiva de la nació en peu d'igualtat amb qualsevol altra part d'aquest mateix territori nacional.

El franquisme va mantenir aquest paradigma imperial sota unes formes flexibles que amagaven un fons contrari a la descolonització. N'és una prova la lentitud amb què va conduir el procés que va poder dirigir:¹³ Guinea, des del 1963, data en què es va plantejar l'autonomia, fins l'any 1968, quan es va concedir la

independència; el Sàhara occidental, la descolonització del qual mai no es va arribar a considerar per la negativa dels sectors militars a desprendre's del territori, que fins l'any 1975, amb Franco a punt de morir, no es va lliurar a Mauritània i al Marroc.

En canvi, el govern lusità va portar fins a les últimes conseqüències aquest mite imperial que tenia, si més no fins que la persistència interminable de la guerra no va crear un indubtable cansament social, l'aquiescència de bona part d'aquesta mateixa societat portuguesa encomanada d'aquesta mobilització nacional creada pel règim i convertida en una veritable raó de ser de la pròpia independència nacional. Un mite, en fi, defensat amb arguments insostenibles com la manca de representativitat dels moviments d'alliberament nacional, mers instruments de l'imperialisme soviètic, o el caràcter diferencial del colonialisme portuguès com a expressió de l'autèntica essència de la nació portuguesa. Tot plegat, arguments que si bé havien estat operatius en fases anteriors, topaven ara amb els nous principis de dret internacional encunyats i desenvolupats a l'ONU.¹⁴

Així doncs, aquesta contradicció bàsica entre els principis colonia-

listes salazaristes i els nous principis rectors que estaven quallant a la societat era a la base d'aquest «suïcidi colonialista» emprès pel salazarisme. L'opció colonialista suposava, en conseqüència, optar per una línia tancada sense possibilitats de futur, segellar la porta a una alternativa vàlida a la política d'una guerra ruïnosa i sense victòria possible.¹⁵

En definitiva, la inserció internacional dels països peninsulars va estar àmpliament llastada per la naturalesa dictatorial d'ambdós règims i pels prejudicis ideològics mantinguts. Per unes o altres raons, les dictadures van generar una situació de semiaïllament només superable un cop iniciats els processos de transició a la democràcia. Aquesta no només va portar la recuperació de les llibertats bàsiques, sinó que també va obrir la possibilitat d'una nova inserció internacional en peu d'igualtat amb la resta de nacions democràtiques occidentals. ◀

NOTES

1. H. de la Torre; *Antagonismo y fractura peninsular*, Espasa-Calpe, Madrid, 1983; *Del «peligro español» a la amistad peninsular*, España-Portugal, 1910-1930, UNED, Mérida, 1984.

2. H. de la Torre, *La relación peninsular en la antecámara de la guerra civil española*, UNED, Mérida; s.f. C. Oliveira, *Salazar e a guerra civil de Espanha*, *O Jornal*, Lisboa, 1987; I. Delgado, *Portugal e a guerra civil de Espanha*, Europa-América, Lisboa, s.f.

3. J. C. Jiménez, «Bases teórico-políticas del Bloque Ibérico, la relación peninsular en la fase de inflexión de la II Guerra Mundial, 1942-1945», *Espacio, Tiempo y Forma, Historia Contemporánea*, Serie V-7, (1994), pp. 181-204. «La política del Bloque Ibérico: las relaciones hispano-portuguesas en los años 40», *Mélanges de la Casa Velázquez, Époque Contemporaine*, Volum XXIX-3, Madrid, 1993, pp. 175-202.

4. Terme encunyat per Erns Nolte, *Le fascisme dans son époque*, Julliard, París, 1970.

5. M. Loff, *Salazarismo e Franquismo na Época de Hitler (1936-1942). Convergencia política, preconceito ideológico e oportunidade histórica na redefinição internacional de Portugal e Espa-*

nya, Campo das Letras, Porto, 1996.

6. M. Loff, «Salazarismo e "Nova ordem" europeia, 1938-1942: a percepção voluntária de um "Fim da História"», *Vértice*, núm. 68 (II sèrie), 1995, pp. 69-87. J.C. Jiménez, «La política española en los años de la II Guerra Mundial» dins *España y la II Guerra Mundial*, *Bulletin d'Histoire Contemporaine de l'Espagne*, núm 22, desembre 1992, pp. 25-37.

7. R. García, *Franquismo y Tercer Reich. Las relaciones económicas hispano-alemanas durante la II Guerra Mundial*, Centro de Estudios Constitucionales, Madrid, 1994.

8. J. C. Jiménez, *Franco e Salazar: as relações luso-espanholas durante a guerra fria*, Assírio & Alvim, Lisboa, 1996.

9. J. C. Jiménez, *Espanha-Portugal, 1955-1968: el ocaso de la amistad entre las dictaduras ibéricas*, UNED, Mérida, 1996.

10. Per exemple, les obres de Cordero Torres y Díaz de Villegas o revistes com *Cuadernos de Estudios Africanos*.

11. Vegeu el conjunt d'articles recollits i coordinats per Hipólito de la Torre a Portugal, *Espanya y América. Pasado y presente de un proyecto*, s. XIX-XX. UNED, Mérida, 1993.

12. Grosso modo, els mateixos arguments que van travessar el discurs africanista espanyol i, més limitadament, en el passat l'italià, o, fins al final del conflicte d'Algèria, el francès.

13. És el cas del Marroc, la independència del qual va haver de ser acceptada per Espanya sense possibilitats de reacció.

14. Principis bàsics com el dret a l'autodeterminació dels pobles sotmesos a dominació colonial, la manca de legitimitat dels drets aduïts per les potències colonialistes en el seu domini de territoris sotmesos i, ben al contrari, la legitimitat de la lluita, encara que fos armada, de les poblacions sotmeses a control colonial per deslliurar-se d'aquest.

15. F. Rosas, «Salazar e o salazarismo. Um caso de longevidade política», a DDAA, *Salazar e o salazarismo*, Dom Quixote, Lisboa, 1989, pp. 13-33.

(Traducció: Lourdes Bigorra)

Museu d'Història de Catalunya

Horaris
Dimarts - dijous, 10 - 19 h.
Divendres i Dissabtes, 10 - 20 h.
Diumenges i festius, 10 - 14.30 h.

Museu d'Història de Catalunya
Plaça de Pau Vila, 3 (Palau de Mar).
Port Vell • 08003 Barcelona
Tel. 225 47 00/26/32
Fax: 225 47 58

VAL

Museu d'Història de Catalunya

per una entrada sense càrrec
en comprar-ne una altra

JUAN CARLOS JIMÉNEZ REDONDO
UNED-Madrid.

MANUEL LOFF
Universidad Autónoma de Madrid.